

ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ԼՂ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑՈՒՄ (1990-2001թթ)*

Ռիմա Խալաթյան

Բանալի բառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտություն, Ադրբեջան, Ռուսաստան, ԵՄ, Կասպյան նավթ, տնտեսական համա գործակցություն, Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղ, հայ-թուրքական հարաբերություններ, ԱՄՆ:

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացի որևէ ժամանակահատվածի ուսումնասիրությունը չի կարող կորցնել իր արդիականությունը, քանի դեռ շարունակվում է բանակցային գործընթացը և ստատուս քվոն չի ստացել իր իրավաքաղաքական ամրագրումը: Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացի դերակատարները տարածաշրջանում շահեր ունեցող «հսկաներն» են՝ Ռուսաստան, ԱՄՆ, Թուրքիա, Իրան, ԵՄ: Նրանցից յուրաքանչյուրը յուրօրինակ, հաճախ հակասական, երբեմն փոփոխական, սակայն միշտ և ամենուրեք սեփական կենսական շահերին խարսխված դերակատարում է ունեցել և ունի ազգամիջյան հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում: Սույն աշխատանքի նպատակն է բացահայտել էն երգակիրների գործունի դերը Հարավային Կովկասում և բացահայտել էներգետիկ շահերի ազդեցությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացի վրա 1990-2001թթ ընթացքում: Աշխատանքի նպատակին հասնելու համար առաջ են քաշվել և քննարկվել հետևյալ խնդիրները.

1. Վերլուծել Հարավային Կովկասի արտատարածաշրջանային դերակատարների էներգետիկ շահերը.
2. Բացահայտել այդ շահերի ազդեցությունը ԼՂ հակամարտության կարգավորման գործընթացի վրա:

Ձևակերպված խնդիրների լուծման նպատակով ուսումնասիրության համար օգտագործվել են քաղաքագիտության պատմահամեմատական և համակարգակառուցվածքային մեթոդները, որոնց կիրառումը թույլ է տվել ուսումնասիրել տվյալ պատմական ժամանակահատվածում շահերի փոփոխությունները և գործողությունների զարգացումները՝ կախված էներգետիկ անվտանգության գործոնից, և համադրել ԼՂ հակամարտության կարգավորման կոնկրետ զարգացումները շահերի փոփոխության հետ:

ԽՍՀՄ փլուզումից և հայոց անկախ պետականության վերականգնումից հետո ինչպես ազգային, այնպես էլ տարածաշրջանային հիմնախնդիրների կարևորագույն բաղադրիչ են եղել հայ-թուրքական հարաբերությունները, որոնք իրենց ակնառու ազդեցությունն են թողել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ինչպես պատերազմական տարիների իրադարձությունների, այնպես էլ կարգավորման գործընթացի վրա:

ԽՍՀՄ փլուզման շեմին Թուրքիան բավականին լուրջ մտավախություն ուներ՝ կապված Հայաստանի անկախության ծեռքերման հնարավոր հետևանքների հետ: Հայաստանի պահանջատիրական հավակնություններին դեմ առ դեմ Հայաստանի անկախացման պարագայում Թուրքիան վախենում էր անխուսափելիորեն հայտնվելու: [1] Սակայն ՀՀ ԳԽ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը հաճախ հանդես էր գալիս հայտարարությամբ, որը փարատեց Թուրքիայի մտավախությունը: Անկարան Հայաս-

* Հոդվածն ընդունվել է 18.01.2016:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ք.գ.դ., պրոֆեսոր Գարիկ Քեռյանը:

տանի նկատմամբ իր դիրքորոշումը որոշակիորեն հստակեցրեց, երբ 1991թ. ապրիլին Մոսկվայում Թուրքիայի դեսպան Վուքան Վուրալը եռօրյա այցով ժամանեց Երևան: ՀՀ ՁԽ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը Վուրալի հետ հանդիպման ժամանակ նշեց. «Ուզում ենք բարեկամանալ: Պատրաստ ենք ամեն տեսակ փոխշահավետ համագործակցության: Հայաստանը որևէ տարածքային պահանջներ չունի Թուրքիայից:»[2]

1991թ. դեկտեմբերի 16-ին Թուրքիան հայտարարեց համաշխարհային հանրությանը, որ, առանց բացառության, ձանաչում է բոլոր հետխորհրդային երկրների անկախությունը:[3] Նման իրավիճակում ստեղծվել էին բարենպաստ պայմաններ հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավման համար: 1992թ. օգոստոսի 23-25-ին Թուրքիայի փոխարտգործնախարարի տեղակալ Բիլ գին Ունանը, Բալկանների և Կովկասի վարչության տնօրենի տեղակալ Ջանդան Ագերը և ԱԳ գլխավոր քարտուղար Ալթայն այցելեցին Երևան:[4] Դիվանագիտական առաքելության անդամները նշում են բոլոր այն առավելությունները, որոնք կունենա Հայաստանը Թուրքիայի հետ մշտական քաղաքական և տնտեսական հարաբերություններ ունենալու շնորհիվ: Միևնույն ժամանակ առաքելության անդամներն առաջին անգամ խոսեցին ԼՂ հակամարտության կարգավորման կարևորության, ինչպես նաև ՀՀ կողմից Թուրքիայի և Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը ձանաչելու մասին՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների հաստատման համար:[5] Այս հարցի կապակցությամբ հայկական կողմն ընդգծեց, որ ՀՀ-ն, անդամակցելով ՄԱԿ-ին, արդեն իսկ պարտավորվել է հարգել տարածքային ամբողջականության սկզբունքը:[6] Սակայն Լեռնային Ղարաբաղում հայկական ուժերի շարունակական հաղթանակների ֆոնի վրա ամբողջ պատերազմական գործողությունների ընթացքում Ադրբեջանը եղբայրական Թուրքիայից ստանում է ռազմական և դիվանագիտական հսկայական աջակցություն: Սակայն այս աջակցությունը վերագրել միայն ադրբեջանական պրոպագանդայի կողմից կիրառվող «մեկազգ, երկու պետություն»[7] կոչերին, այնքան էլ հիմնավոր չէ:

1994թ. սեպտեմբերին Բաքվում կնքվեց մի պայմանագիր, որը ստացավ «Դարի պայմանագիր» անվանումը: Այս պայմանագիրը բեկումնային դարձավ Ադրբեջան-Արևմուտք հարաբերություններում, որն իր ազդեցությունը թողեց Արցախյան հիմնախնդրի լուծման և, ինչու չէ, նաև Բաքվի նկատմամբ Արևմուտքի վարած մեղմ քաղաքականության վրա: Պայմանագիրը ստորագրեցին աշխարհի 8 երկրներ ներկայացնող 13 նավթային կազմակերպություններ, այդ թվում՝ ադրբեջանական SOCAR-ը (20% մասնաբաժին), բրիտանական BP-ը (17.127%), ամերիկյան Amoco-ն (17.01%, ամերիկյան ընկերությունների թիվը 4-ն էր, որոնց ընդհանուր մասնաբաժինը գերազանցում էր 40%-ը), ռուսական Lukoil-ը (10%) և մի շարք այլ ընկերություններ՝ Նորվեգիայից, Շոտլանդիայից, Թուրքիայից և Սաուդյան Արաբիայից:[8]

Դեռևս 1992թ. Ադրբեջան էր այցելել Մեծ Բրիտանիայի նախկին վարչապետ Մարգարետ Տեթչերը, ով ադրբեջանական կառավարությանը հանձնել էր 2 անդորրագիր՝ 30 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժողությամբ: Գումարը կանխավձար էր արդեն ստուգված «Զիրագ» և դեռ ոչ ամբողջությամբ ստուգված «Շահ Դենիզ» հանքերի համար:[9] Սակայն «Դարի պայմանագիրը» այդ ընթացքում չէր կարող ստորագրվել, քանի որ այդ ժամանակահատվածում ոչ մի միջազգային նավթային ընկերություն չէր նաև նման ռիսկի և խոշոր ներդրումներ կատարի պատերազմի մեջ գտնվող Ադրբեջանում:

Ի տարբերություն բրիտանացիների՝ ադրբեջացիները չ գիտեին ինչպես վարվել ամերիկացիների հետ: 1992թ., շնորհիվ հայկական լրբբիի, ԱՄՆ Կոնգրեսն ընդունում է Ազատության պաշտպանության օրենքի 907-րդ հոդվածը, որն արգելում էր օգնություն ցուցաբերել Ադրբեջանին, քանի դեռ նա չի վերացրել «Հայաստանի և Լեռնային

Ղարաբաղի նկատմամբ իրագործվող շրջափակումներն ու ճնշման այլ ձևերը:»[10] Միաժամանակ Հայաստանը գտնվում էր այն երկրների ցանկում, որոնք ահռելի ֆինանսավորում էին ստանում ԱՄՆ-ից, մինչդեռ Ադրբեջանը դուրս մնաց ԱՄՆ օգնության տրամադրումից:

ԱՄՆ արտաքին քաղաքականությունը հակամարտության կարգավորման գործընթացում մնում էր հակաադրբեջանական մինչև Հեյդար Ալիևի և Կասպյան «սև ուկու» ի հայտ գալը: 1997թ. օգոստոսին ԱՄՆ նախագահ Բիլլ Բլինթոնը հայտարարեց, որ Կովկասը և Կասպից ծովը մտնում են ԱՄՆ ազգային հետաքրքրությունների գոտի: [11] Որպես արդյունք փոխվեց Վաշինգտոնի վերաբերմունքը Հարավային Կովկասի հանրապետությունների հանդեպ: Այնուհետև սեպտեմբերի 11-ի դեպքերից հետո Ջրիգնև Բժեգինսկին, Բրենթ Սքոուրթֆոլդը և Էնթոնի Լեյթը՝ անվտանգության երեք նախկին խորհրդատուները, դիմեցին Սենատի դեկավարությանը՝ պահանջելով «Ադրբեջանի նկատմամբ հնացած պատժամիջոցի» վերացում: Գործարարները և նավթային ընկերությունները, ինչպես նաև հրեական առաջատար կազմակերպությունները նույնպես պահանջեցին պատժամիջոցը չեղյալ հայտարարել: Այդ պայքարը գլխավորող Սենատոր Սեն Բրաունբերը (սենատոր Կանգաս նահանգից) ի վերջո հասավ Կոնգրեսի թույլտվությանը՝ ազգային անվտանգության հարցերում նախագահի կողմից բացառություն կատարելու գործում: [12]

Պարսից ծոցի պատերազմի հետևանքով 1990թ. օգոստոսին ՄԱԿ-ի Աև 661 բանաձևով փակվում է Քիրքուք-Յումուրթայլըք նավթամուղը, որն իրաքյան նավթը հասցնում էր թուրքական Միջերկրական ծովի Ջեյհան նավահան գիստը: Անվտանգության խորհրդի 661 բանաձևը մեծ հարված էր հասցրել Թուրքիայի տնտեսությանը և վերջինս փնտրում էր հնարավոր ուղիներ իրավիճակի շտկման և տարածաշրջանում իր ազդեցության վերականգնման համար:

Թուրքիայի համար խնդրի լուծման լավագույն տարբերակը էներգետիկ ռեսուրսների ոլորտում համագործակցությունն էր Ադրբեջանի հետ: Մասնավորապես, Թուրքիայի համար մեծ կարևորություն է ներկայացնում ադրբեջանական նավթը և գազն արևմտյան շուկա հասցնելու գործընթացը, որի գլխավոր նպատակը, դատելով Թուրքիայի տարածաշրջանային և միջտարածաշրջանային քաղաքականությունից, ոչ թե գուտ միջնորդ դառնալն էր (թեև դա էլ խիստ կարևոր և շահավետ էր Թուրքիայի համար), այլ այն, որ Արևմուտքի համար պարզ դառնա Թուրքիայի որոշիչ դերն ադրբեջանական վառելիքի վերահսկողության կամ տեղափոխման ուղղությունը ճշտելու հարցում: Թուրքիան սկսեց մեծ ուշադրություն դարձնել իր կողմից երբևիցե իրականացված ամենակարևոր նախագծերից մեկի՝ Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի կառուցմանը: 1993թ. մարտին Անկարայում ստորագրվեց Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի կառուցման վերաբերյալ թուրք-ադրբեջանական համաձայնագիրը: Բաքու-Ջեյհան նավթամուղը Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեծ հաղթանակն էր, որն այդպիսով վերածվեց ոչ միայն վառելիքի վերահսկողի, այլև դրա տեղափոխման հարցում Արևելքի և Արևմուտքի (նաև Մերձավոր Արևելքի ու Ադրբեջանի) միջև միջնորդի: [13]

Նոր նավթամուղի կառուցման վերաբերյալ քննարկումները սկսվեցին 1990-ական թթ. սկզբին: Քննարկվում էին մի քանի տարբերակներ: Ռուսաստանը ցանկանում էր, որ Ադրբեջանական նավթի տեղափոխությունը կատարվի իր տարածքով [14]՝ Բաքու-Նովոռոսիյսկ երթուղով, որը հատում է Չեչնիայի տարածքը, իսկ Նովոռոսիյսկից համաշխարհային շուկաներ նավթը տանկերներով փոխադրվում էր միջերկրականի նեղուցներով: [15]

Հատկանշական է, որ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո և՛ ԱՄՆ-ը, և՛ ԵՄ-ը միշտ էլ վարել են հետխորհրդային տարածությունում ռուսական ազդեցության գոտին հնարավորինս սահմանափակելու և կրճատելու քաղաքականություն:^[16] Իսկ Ադրբեյջանի իշխանությունները տվյալ ժամանակաշրջանում ջանում էին հավասարակշռված քաղաքականություն վարել Արևմուտքի և Ռուսաստանի հետ: 1995թ. հոկտեմբերի 9-ին Ադրբեյջանի միջազգային նավթային կոնսորցիումը (AIOC) որոշեց ադրբեյջանական նավթն արտահանել արդեն իսկ գործող ինչպես հյուսիսային՝ Բաքու-Նովոռոսիյսկ նավթամուղով, այնպես էլ արևմտյան՝ Վրաստանի տարածքով անցնող Բաքու-Սուփսա նավթամուղով: Սակայն, Բաքու-Նովոռոսիյսկ նավթամուղը, որպես ոչ միայն ադրբեյջանական, այլ նաև կասպիական նավթի արտահանման հիմնական տարբերակ, չիրագործվեց, քանի որ նավթամուղի մի հատվածն անցնում էր Չեչենիայով, որտեղ ռազմական հակամարտություն էր ընթանում՝ ինչը անհնարին էր դարձնում նավթամուղի լիարժեք գործարկումը: Բացի այդ, Թուրքիան և ԱՄՆ-ն մեծապես շահագրգռված էին Ռուսաստանը շրջանցող նավթամուղի կառուցմամբ:

Ռուսական կողմը, լավ հասկանալով արևմտյան ստրատեգների հեռահար նպատակները, ձգտում էր Ադրբեյջանին և արևմտյան վեկտորն ընտրողներին պահելու նոր ինտեգրացիոն նախաձեռնություններով: 1996թ. հունիսին կովկասյան երեք հանրապետությունների ղեկավարները հանդիպեցին Կիսլովոդսկում, որտեղ Մոսկվան առաջարկեց ծրագիր Կովկասի համար՝ հիմնված կովկասյան պետությունների տարածքային ամբողջականության և ինքնիշխանության հարգման սկզբունքների, խաղաղության և կայունության պահպանման վրա: Առաջարկվում էր նաև ստեղծել միջնորդական կառույցներ հակամարտությունների կարգավորման նպատակով, ամրապնդել համագործակցությունը Թուրքիայի և Իրանի հետ, միևնույն ժամանակ կանխել ոչ տարածաշրջանային պետությունների ներթափանցումը Կովկաս: Սակայն ժանրության նժարը Արևմուտքի կողմն էր:^[17]

Հաշվի առնելով այս բոլոր հանգամանքները՝ արևմտյան ներդրողներն սկսեցին ավելի լուրջ ուշադրություն դարձնել և, ի վերջո, ընտրություն կատարեցին հոգուտ Ռուսաստանը շրջանցող նախագծի: Նախատեսվում էր, որ նավթամուղը պետք է անցներ անդրկովկասյան երեք հանրապետություններից երկուսի տարածքով: Այն սկիզբ պետք է առներ Ադրբեյջանից, այնուհետև պետք է անցներ կամ Վրաստանի, կամ Հայաստանի տարածքով: Միջազգային շրջանակները շահագրգռվածություն էին ցուցաբերում նավթամուղի՝ Հայաստանով անցնելու տարբերակով՝ այն դիտելով որպես լուրջ գրավական դարաբաղյան հակամարտությունում խաղաղության հաստատման գործընթացում: Սակայն Հայաստանի տարբերակն Ադրբեյջանի և Թուրքիայի համար անընդունելի էր՝ ԼՂ հակամարտության կարգավորված չլինելու և հայ-թուրքական հարաբերություններում առկա հիմնախնդիրների պատճառով: Այսպիսով՝ 1999թ. նոյեմբերի 18-ին Թուրքիայի, Ադրբեյջանի և Վրաստանի նախագահների կողմից ԵԱՀԿ Ստամբուլյան գագաթաժողովում նախագծի առնչությամբ ստորագրվեց Միջկառավարական համաձայնագիրը:^[18] ԱՄՆ նախագահ Բիլ Բլինթոնը նույնպես ստորագրեց այդ համաձայնագիրը՝ որպես դիտորդ: ԱՄՆ էներգետիկայի նախարար Բիլ Ռիչդոսոնը, համաձայնագիրը որակելով որպես ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության լրջագույն հաղթանակ, նշեց, որ դա ռազմավարական համաձայնագիր է, որը նպաստում է ԱՄՆ ազգային շահերին:^[19] Այս փաստը մեկ անգամ ևս ապացուցում է, որ ԱՄՆ ղեկավարությունն էապես շահագրգռված էր Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի կառուցմամբ՝ որպես այլընտրանք արդեն գոյություն ունեցող Բաքու-Նովոռոսիյսկ նավթամուղի: ԱՄՆ կառավարությունը ձգտում էր հնարավորինս թուլացնելու Ռուսաստանի և Ի-

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2016

րանի ազդեցությունը տարածաշրջանում, ուստի աջակցում էր թուրքական նախագծին: Ժամանակն անխափան աշխատում էր ԱՄՆ այս մոտեցման օգտին, հատկապես որ Ռուսաստանն իր ներքին հիմնախնդիրների համար էր լուծումներ որոնում: Մի կողմից՝ ԱՄՆ դերակատարության բարձրացման և ՆԱՏՕ շրջանակներում թուրքիայի հետ ունեցած ջերմ հարաբերությունները, իսկ մյուս կողմից՝ Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության կախվածությունը ռուսական էներգակիրներից թուլացնելու համաեվրոպական խնդիրը հիմք դարձան, որ Արևմուտքը, ի դեմ ԱՄՆ-ի, փոխի իր բացահայտ հայանապաստ ուղղվածությունը ԼՂ հակամարտության կարգավորման գործընթացում:

Ամփոփելով վերոնշյալը՝ կարող ենք եզրակացնել.

1. Հակամարտությունը շեշնհայում, ինչպես նաև Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության կախվածությունը ռուսական էներգակիրներից և ռուսական ազդեցությունից ազատելու գերխնդիրը ստիպեցին Արևմուտքին ընտրություն կատարելու հօգուտ Ռուսաստանը շրջանցող Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նախագծի:

2. Չնայած Արևմուտքի ջանքերին, որ նավթամուղն անցնի ԼՂ և ՀՀ տարածքներով, որը մեծապես կնպաստեր հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը՝ այս մոտեցումը թուրքիայի և Ադրբեջանի համար անընդունելի եղավ:

3. Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի կառուցմամբ թուրքիան և Ադրբեջանը արեցին ամեն ինչ, որպեսզի Հայաստանը և Լեռնային Ղարաբաղը մեկուսացնեն տարածաշրջանային տնտեսական և արդյունաբերական ծրագրերից՝ նման կերպ փորձելով ԼՂ-ն և ՀՀ-ն դարձնել տնտեսապես անկայուն և թույլ:

4. ԼՂ-ն և ՀՀ-ն շրջանցող նավթամուղի կառուցումը Հայաստանին և Լեռնային Ղարաբաղին թողեց ռուսական և իրանական մեծ աջակցությունից կախված:

5. Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի կառուցումը ուժեղացրեց ՌԴ-Արևմուտք մրցավազքը տարածաշրջանային էներգետիկ ռեսուրսների վերահսկողության համար, որտեղ ԼՂ հակամարտությունը, որպես անվտանգության գործոն, ունի իր ուրույն տեղը: Չնայած ադրբեջանցի հրապարակախոսները սպառնում են տարածքը ուժով հետ վերցնել, Ղարաբաղի հայերը ռազմական մեծ գերազանցություն ունեն: Պատերազմի վերսկսումը կարող է մեծ վնասներ հասցնել, ընդհուպ մինչև Ադրբեջանի էներգետիկ արդյունաբերության ոչնչացում, ինչը կարող է զգալի հետևանքներ ունենալ Արևմուտքի համար: Սա նշանակում է, որ Արևմտյան այն ուժերը, որոնք հետաքրքրված են նավթամուղի անվտանգությամբ, պետք է անեն ամեն բան, որ ԼՂ հակամարտությունը խաղաղ լուծում ստանա, կամ, զոնե, պետք է պահպանեն տարածաշրջանում ստատուս քվո:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հակոբ Չաքրյան, Ղարաբաղյան հիմնահարցը հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում, Եր., 1998, էջ 11:
2. Независимая Газета, 14.05.1991г.
3. Գրիգոր Արշակյան, Թուրքիայի քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում, 1991-2001թթ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2009, էջ 53:
4. Գրիգոր Արշակյան, նշված աշխատությունը, էջ 63:
5. Айбарс Горгулу, Армяно-Турецкие отношения: Вечный тупик?, Кавказское соседство: Турция и Южный Кавказ, Ереван: Институт Кавказа, 2008, стр. 143-144

6. Киреев И., Турция между Европой и Азией. Итоги европеизации на исходе 21 века, М., Клафт+ ИВ РАН, 2001, стр.366
7. President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev's speech during the official visit to the Republic of Turkey (May 5-8, 1997), <http://lib.aliyev-heritage.org/en/96196110.html>
8. Nasser Sagheb and Masoud Javadi, Azerbaijan's "Contract of the Century", http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/24_folder/24_articles/24_aioc.html
9. Dan Morgan and David B. Ottaway, Washington Post Staff Writers, October 4, 1998; Page A3, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/europe/caspian100498.htm>
10. Martha Brill Olcott, U.S. Policy in the South Caucasus, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, 2002, p. 59
11. Sabina Garashova, U.S. Geopolitical Trends in the Caspian Region, http://www.ca-c.org/c-g/2014/journal_eng/c-g-3-4/03.shtml
12. Ղեյվիդ Լ. Ֆիլիպս,
Բարձրաձայնելով անցյալը, ժողովրդական դիվանագիտությունը և հայ-թուրքական հաշտեցումը, Եր., 2010, էջ 118:
13. Գրիգոր Արշակյան, Արման Եղիազարյան, Թուրքիայի քաղաքականությունը Անդրկովկասում և թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունները 2002-2008թթ. , «21-րդ դար» N 6, 2012, էջ 44:
14. Vitaly V. Naumkin, Russian Policy in the South Caucasus, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, 2002, p. 32
15. Lester W. Grau, Hydrocarbons and a New Strategic Region: The Caspian Sea and Central Asia, Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, KS. <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2001/hydrocarbons.htm>
16. Գարիկ Քեռյան, ՎՈՒՈՒԱՄ-ի կազմավորումն ու տարածաշրջանային գործընթացների զարգացման միտումները /1990-ական թթ. Վերջ-2004թ./, Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի Լրատու, Եր., 2015, էջ 226:
17. Նույն տեղում:
18. Zeyno Baran, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey", The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West, The Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program, p. 107, http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/2005_01_MONO_Starr-Cornell_BTC-Pipeline.pdf
19. Press briefing by Energy Secretary Bill Richardson and Special Advisor to the President and to the Secretary of the State for Caspian Basin Energy Diplomacy John Wolf, The Conrad Hotel, Istanbul, Turkey, November 18, 1999, <http://clinton4.nara.gov/textonly/WH/New/Europe-9911/briefings/1999-11-18a.html>

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Էներգետիկ անվտանգության դերը ԼՂ հակամարտության կարգավորման գործընթացում (1990-2001թթ) Ռիմա Խալաթյան

Էներգետիկ անվտանգության խնդիրները մեծ ազդեցություն ունեն ժամանակակից համաշխարհային քաղաքականության վրա և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը 20-րդ դարի վերջում տեղի էր ունենում այս նույն համատեքստում: Գերտերությունների դերակատարությունը Հարավային Կովկասում չէր սահմանափակվում միայն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորմամբ, այս

տարածաշրջանում նրանք լուծում էին իրենց էներգետիկ անվտանգության խնդիրները, որոնք իրենց ազդեցությունը թողեցին հակամարտության կարգավորման գործընթացի վրա: Հետազոտության նպատակն է իրականացնել պատմահամեմատական և կառուցվածքահամակարգային ուսումնասիրություն՝ էներգետիկ անվտանգության դերը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում պարզելու համար:

РЕЗЮМЕ

Роль энергетической безопасности в процессе урегулирования Карабахского конфликта Рима Халатян

Ключевые слова: *Нагорно-Карабахский конфликт, Азербайджан, Россия, ЕС, Каспийская нефть, экономическое сотрудничество, Баку-Тбилиси-Джейхан нефтепровод, армяно-турецкие отношения, США.*

Обеспечение энергетической безопасности имеет огромное влияние на современную мировую политику, и проблема урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта в конце XX в. не выделялась из этого контекста. Роль мировых акторов в процессе урегулирования конфликта не ограничивается только стремлением установить мир в регионе, а затрагивает проблему обеспечения их энергетической безопасности. Целью нашего исследования является проведение историко-сравнительного и структурно-системного анализа роли энергетической безопасности в рамках урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта в 1990–2001 гг.

SUMMARY

The Role of Energy Security in the Framework of Nagorno-Karabakh Conflict Settlement (1990-2001) Rima Khalatyan

Keywords: *Nagorno-Karabakh conflict, Azerbaijan, Russia, EU, Caspian Oil, economic cooperation, energy security, Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, Armenian-Turkish relations, USA.*

Energy security has a strong influence on modern world politics and the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict, at the end of 20th century, did not stand out of it. The role of the world players is not limited only to the resolution of Nagorno-Karabakh conflict, but also tries to ensure energy security. The aim of our research was to conduct historical and structural-systemic analysis of the energetic security role in the framework of the Nagorno-Karabakh conflict settlement in 1990-2001.